

Karel Černý: Svět politického islámu. Politické probuzení Blízkého východu. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, 599 stran.

Devět rozsáhlých kapitol, bezmála šest set stran působivého textu, více než tři desítky tabulek a grafů, doplněných o dvanáct set zpřesňujících poznámek. I tak lze shrnout první knihu pražského sociologa Karla Černého, která se zabývá více než aktuálním tématem – politicko-náboženským probuzením Blízkého východu. Tato po všech stránkách ambiciózní publikace se pokouší zmapovat procesy stojící za neobvykle intenzivní sociální dynamikou některých současných islámských zemí. A v návaznosti na to pak zjistit, v čem spočívá unikum blízkovýchodní sociální změny, jejímž významným průvodním rysem se stala politizace islámu.

Forma výkladu a hodnocení publikace s takovýmto vymezením i rozsahem je samozřejmě odvislá od toho, bude-li ji provádět orientalista, islamista, politolog zabývající se srovnávací analýzou politických režimů či sociolog náboženství, pro něhož ústřední roli sehrává politizace zdejší religiozní sféry. Pro zisk nebo ztrátu čtenáře této stati je však její text sepsán historickým sociologem, jenž má zvláště blízko k teoriím. Proto i podstatná část této recenze bude zaměřena právě na teoreticko-analytická východiska autorovy práce a jejich relevanci v oblasti historické či makrosociální srovnávací sociologie, kam lze danou publikaci zařadit. Zároveň se však nedomníváme, že by byl takovýto postup zcela svévolný a nepřispíval by k porozumění přínosu badatelovy práce pro výzkumníky z řad orientalistů, politologů, religionistů a případně jinak vymezené čtenářské obce. Naopak jsme toho názoru, že seznámení s předloženým teoreticko-analytickým aparátem představuje jednu z prvních podmínek pro porozumění jakémukoliv z transdisciplinárních přesahů, které publikace Karla Černého nabízí.

Literární teoretici Robert Scholes a Robert Kellogg tvrdí, že každá kniha se pokouší vyprávět příběh několika málo klíčových postav, jež se pak automaticky stávají i hrdiny daného narativu. „Svět politického islámu“ má v tomto směru

dva důležité hrdiny. Prvním z nich je proces *modernizace*, který bývá popisován především skrze analogie k evropské (ve skutečnosti však euroamerické) modernizaci 19. století a představuje nejobecnější analytický koncept. Druhým hrdinou je *islámské náboženství*, jež se dostává právě do styku jak s modernizací jako celkem, tak i s jejími subprocesy (urbanizací, ekonomickou změnou, populační explozí aj.). Vzájemné střetávání těchto dvou ústředních hrdinů pak ústí nejenom v proměnu islámského náboženství (jeho institucionálního zakotvení, symbolického významu či ve změnu jeho funkcí), ale též v transformaci modernizačních procesů. Ty jsou pak zpětně modifikovány vlivem silicího politického islámu. Politický islám zde tedy nesehrává roli závislé proměnné, nýbrž proměnné nezávislé, která nakonec představuje stejně důležitý jev jako modernizace sama (s. 18). Věc je však ještě o něco složitější. Zatímco islám vystupuje především v úloze strukturního prvku, dokonce předcházejícího modernizačním procesům, čili představuje jakýsi „předmoderní substrát“ (s. 16), modernizace je vyobrazena jako prvek v prvé řadě dynamizující, procesuální. Svým působením mění společnost Blízkého východu druhé poloviny 20. století a v návaznosti na to i výchozí základnu islámského náboženství a s ním spjaté ideologie.

Pokoušíme-li se lokalizovat teoretickou strukturu v pozadí autorovy práce, musíme shledat, že její páteř tvoří obecný model modernizace, který se skládá z několika dílčích složek a svého geograficko-historického kontextu. Do tohoto modelu jsou pak včleněny jak 1) dílčí teoretické koncepce (jakési teorie středního dosahu), snažící se vysvětlit příčiny, průběh a klíčové důsledky s modernizací souvisejících jevů, tak i ty 2) teoretické koncepce, které (do) vysvětlují různé aspekty politizace islámu. Kupříkladu otázku, proč se mnoho z islámských radikálů rekrutuje právě z rodin, jež disponují vysokým množstvím kulturního kapitálu. Teoretická struktura dané práce má tedy dvě na sebe navazující úrovně s různou mírou teoretické abstrakce. Krátkým rozbořením obou z nich chceme upozornit na stěžejní body a přínos autorovy práce, stejně jako na některé problémy, jež jim zvolený přístup přináší.

Jádro a první úroveň teoretické argumentace spočívá v *obecném modelu modernizace*, která je považována za soubor procesů: 1) sociální a demografické změny (zejména populační exploze, migrace do měst, urbanizace a alfabetizace); 2) ekonomické změny (zde především vyobrazené skrze indikátory hospodářského blahobytu a schopnosti trhu práce zprostředkovávat sociálním aktérům zaměstnání) a 3) změny politické, zvláště v podobě budování centralizovaných národních států a zavádění prodemokratických opatření vedoucích k inkluzi občanů v politické sféře (s. 6). Nicméně v případě modernizace Blízkého východu nemáme co do činění s tím, co Ernest Gellner svého času pojmenoval jako „world growth story“. Nesetkáváme se zde ani s postupným růstem blahobytu, ani sociálních, politických a ekonomických práv. Zdejší region, nabádá nás Černý (s. 14–15, 509–510), prošel (a prochází) nerovnoměrnou modernizací, což autor ve své knize na mnoha místech velmi pečlivě a přesvědčivě dokumentuje. Zatímco sociální a demografické změny mají vysokou dynamikou, tempo ekonomickým proměn je již o poznání pomalejší a nespojité. V případě politické sféry pak dokonce nastává ustrnutí sociální změny, ne-li v některých případech přímo nástup protimodernizačních trendů (s. 66–67). Souhrou působení těchto různorodých procesů dochází ke dvěma klíčovými konsekvencím. První z nich je politizace islámu, druhou pak extrémní vzrůst vnitřního politického napětí, jehož několikanásobné výbuchy lze sledovat v posledních dvou letech po celém regionu.

Kromě těchto tří množin procesů autor postuluje ještě dva důležité strukturní rámce, které se nacházejí v přímé interakci s modernizací (s. 13). Dílem se jedná o integraci islámského světa do mezinárodního systému, a dílem jde o zahraniční vměšování v regionu, čili faktory spjaté s postkolonialismem a globalizací. Domníváme se, že tyto dvě kategorie lze v podstatě sloučit do jedné a popsat je jakožto vnější kontext zkoumaného systému, který do určité míry podmiňuje průběh interních procesů.

K takto vymezenému teoreticko-analytickému modelu, představujícím pomyslné pojítko celé knihy, je nutné učinit hned několik

poznámek. I když je blízkovýchodní modernizace brána za proces v mnoha ohledech analogický vůči tomu, jenž se odehrával na evropském kontinentu, autor se nedopouští té chyby, že by připisoval blízkovýchodním procesům stejný průběh nebo vyústění jako na Západě. Namísto toho zdůrazňuje, že díky svému 1) historickému načasování a dynamice, stejně jako 2) socio-kulturní základně probíhaly odlišně, a to včetně svých důsledků. V tomto bodě je tedy jasně patrná badatelova inspirace jak základním postulátem historické sociologie, podle něhož na čase a místě vždy záleží, tak na mnohem nižší úrovni abstrakce myšlenkami současné civilizační analýzy – zejména teorií různorodých modernit.

Dále je v knize akcentována reverzibilita mnohých modernizačních procesů, byť jí samotné se dostává nejvíce prostoru pouze v oblasti politiky. Neméně zajímavé by však bylo analyzovat její působení i v rámci některého z dílčích ekonomických procesů: například na případu proto- a deindustrializace arabského venkova, stejně jako na akumulaci a deakumulaci kapitálu v jednotlivých zemích Blízkého východu. Tyto specifické procesy jsou totiž zodpovědné za nestabilní a pomalý ekonomický růst a díky tomu zdejší ekonomika nemůže působit jakožto dostatečně účinné „médiu“ při regulaci vzrůstajících společenských požadavků.

S odkazem na transformaci politické sféry je pak třeba si položit otázku, jestli blízkovýchodní cesta k modernitě nevede právě ke vzniku či utužení autoritativních režimů a nikoliv přímo k jejich demokratizaci, jak bývá implicitně předpokládáno. V tomto případě zůstává Černého analýza blízkovýchodních politických režimů a jejich transformace, spoléhající se převážně na teorii modernizace Samuela P. Huntingtona, leccos dlužna klasické práci Barringtona Moora jr. o přechodu premoderních států k moderním demokraciím a totalitárním režimům.

V podobném duchu lze diskutovat rovněž o úloze mezinárodního kontextu v představené publikaci. Autor jej sice zařazuje do obecného kauzálního modelu, zmiňuje se také o jeho relevanci pro svůj výzkum, ovšem v knize samotné je věnováno relativně málo prostoru právě diskusi o tom, jak zde „mezinárodní“ ovlivňuje

„národní“, a to zejména ve smyslu ekonomik a politik jednotlivých blízkovýchodních zemí. Zatímco všem endogenním procesům byla věnována samostatná kapitola, procesům působícím na zkoumané jednotky zvenčí je vymezen jen skromný prostor uvnitř pasáží, jež se zabírají právě interními procesy. To se nám pro období, během něhož probíhá modernizace blízkovýchodního regionu, tzn. pro éru charakteristickou rozvojem globalizace a přechodem k postfordistické politické ekonomice, nezdá jako úplně adekvátní řešení. Nedomníváme se samozřejmě, že by menší důraz na tyto prvky zpochyboval platnost výchozího analytického modelu či autorových závěrů. Soudíme však, že by poněkud (explicitnější a lépe koncepčně uchopené) zapojení právě této problematiky do diskuse o specifičnostech blízkovýchodní sociální změny napomohlo lépe zmapovat některé z rozdílů mezi jednotlivými státy v regionu a dále by podpořilo některé z autorových argumentů.

V neposlední řadě je z konceptu modernizace vyňat proces sekularizace, který podle autora (s. 170) není s to zajistit validní analýzu zdejší náboženské změny. Podle Černého totiž v případě islámských zemí nedochází k poklesu religiozity, ale k výraznému vzestupu náboženství, s nímž je spojena i diferenciací jeho institucionálních forem a jeho významná politizace a radikalizace.

Zastavíme-li se u druhé úrovně autorovy teoretické struktury, je k ní třeba podotknout, že její prvky (dílní teorie) jsou včleněny do jednotlivých kapitol práce, přičemž se zabývají hlavními modernizačními procesy a jejich důsledky. Klíčovou úlohou těchto teorií středního dosahu není vysvětlit blízkovýchodní modernizaci jako celek, nýbrž jen některé z jevů, jež modernizace přináší. Jinými slovy řečeno, bylo jich využito k upřesnění analýz a k detailnějšímu (mezo- a mikrostrukturálnímu) vykreslení příčin některých jevů. Autor v tomto ohledu využívá jak již zmíněnou Huntingtonovu koncepci modernizace (s. 43–48), tak např. i teorii náboženského trhu Rodneyho Starka (s. 349–351), stejně jako přístup k sociálním konfliktům přejatý z díla Lewise Cosera (s. 496–504). Díky tomu se mu velmi přesvědčivě daří zachytit nejenom úlohu

demografických procesů v transformaci místního regionu a mnohost jejich následků, ale též nárůst vitality zdejší religiozity, způsobený deregulací náboženského trhu. Rovněž přesvědčivě ukazuje, jak donedávna úspěšní političtí lídři pragmaticky využívali tzv. principu vnějšího a vnitřního nepřítelů k integraci „svých“ společností a k snižování úrovně konfliktů v nich.

S tímto postupem samozřejmě vyvstává otázka, nakolik je takovýto analytický eklekticismus, v rámci něhož jsou vedle sebe používány myšlenky strukturálního funkcionalismu, teorie racionální volby či konfliktních teorií, vůbec oprávněný. Domníváme se, že tomu tak proto případ je, neboť ústředním cílem autorovy publikace je velmi obsáhlá historicko-empirická analýza s určitým srovnávacím přesahem. A pro ni se pravděpodobně nejlépe hodí využití více teoretických perspektiv, umožňujících zachytit různé dimenze (institucionální sféry) a úrovně (mikro/makro) společnosti v jejich částečné komplexitě. O tom ostatně píše v jedné ze svých posledních studií politolog Steve Yetiv (*International Studies Perspective 12/1, 2011*). Navíc sám Karel Černý zdůrazňuje, že mu jde jednak o zachycení multikauzality, která v případě blízkovýchodní sociální změny a nástupu politického islámu působí (s. 30–31, 509), a jednak jsou jím využití teorie středního dosahu integrovány do obecného modelu modernizace. Nejsou tedy využívány zcela nekonceptně a bez ohledu na abstraktnější teoretická východiska. Doplňme navíc, že integrace dílčích teorií do modernizačního modelu zůstává jen velmi volná a je dána primárně poznávacím hlediskem. Autorovým cílem rozhodně není vytvořit plně integrovanou teorii, která by vysvětlovala modernizaci Blízkého východu a na ni navazující jevy, případně nějakou takovou koncepci (např. teorii světového systému) na tento problém aplikovat. Tudíž mu ani není možné vytykat nízkou míru integrace mezi první a druhou rovinou jeho teoretického aparátu.

Když tedy shrneme klíčové body naší krátké exkurze do teoretické stavby „Světa politického islámu“, je třeba říci, že se jedná o koncepci, s níž sice můžeme v některých bodech polemizovat, nicméně nemůžeme jí upřít její inovativnost. Nabízí nám totiž nový pohled

na historicko-sociální vývoj Blízkého východu a vede k velmi detailnímu a mnohorozměrnému rozboru geneze současného politického islámu. Snaží se o navazování dialogu napříč jednotlivými obory a teoriemi zabývajícími se danou problematikou a zároveň nás vede ke kladení mnoha zajímavých a podnětných otázek. Což jsou ostatně všechno důvody, proč by si knihu Karla Černého měl přečíst každý společenský vědec.

Jan Kalenda

Horst de la Croix: *Military Considerations in City Planning: Fortifications*. New York: G. Brazillier, 1972, 128 stran.

Co vidí historická sociální věda, když se zahledí svým pohledem, plným oné typické sociologické imaginace, na městský prostor a na architekturu? Nespatří jen různě uspořádané ulice, křižovatky a náměstí, ale může také vidět za nimi se skrývající členění prostoru jako mocenskou techniku, která „ovlivňuje podobu a utváření mezilidských vztahů“ (Barbora Vacková: *Prostor, moc a utopie*. Brno: Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav 2010, s. 81).

Tato technika se velmi rafinuje a expanduje především v pozdním 17. a 18. století, tedy v době nástupu nového sociálně-disciplinačního paradigmatu, a právě takto nově strukturovaný prostor je pro historickou sociologii zajímavým předmětem zkoumání. (Viz například Michel Foucault: *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin, 2000.) Militární architektura hraje v novém způsobu produkce prostoru významnou roli a vojenské inženýrství coby řemeslo, které by samo sebe rádo chápalo jako vědu, se stává demiurgem mnoha ideálních, „utopických“ pevnostních měst, jejichž pravidelná a geometricky ortogonální nebo radiální struktura nemilosrdně a efektivně segmentarizuje, vylučuje a rozděluje – a disciplinuje. Jen se zadíváme skrze sociologickou imaginaci na příklady, které máme doslova za humny – na česká pevnostní města Terezína nebo Josefov.

V českém prostředí se tomuto tématu, tj. ideálním městům, vojenské architektuře a jejich

utopické dimenzi, nevěnuje mnoho autorů. Shora citovaná publikace Barbory Vackové (*Prostor moc a utopie*) tak představuje dílo vcelku výjimečné. V zahraničí panuje situace jiná a práce Horsta de la Croixe *Military considerations in city planning: fortifications*, je moderní klasikou v tomto stylu, k níž lze odkázat každého zájemce o počátky moderní historické dimenze sociálního problému produkce nejen městského prostoru. Kniha sice vyšla v roce 1972, ale stále představuje hodnotnou úvodní přehledovou studii, v našem akademickém prostředí nepříliš známou.

De la Croixova práce je sice útlejší, má pouhých 128 stran, nicméně přináší historický přehled vlivu vojensství na městskou architekturu a produkci sociálního prostoru již od antiky. Stejně jako řada jiných autorů, používá de la Croix jako základní dynamiku svého výkladu onen pohyb pověstného kyvadla poměru mezi útokem a obranou. Každá útočná inovace vyvolala reakci ve fortifikačním umění a později vědě vojenského inženýrství. De la Croixova práce je o to významnější, že vojenskou architekturou a jejím vlivem na produkci prostoru se obvyklí specialisté, od nichž by bylo možné se poučit – to jest kunsthistorici – téměř nezbývají. Autor vidí, že vojenská architektura byla historiky umění chápána spíše jako cosi spadajícího do hájemství empirické vědy – což znamená překvapivě odsunutí stranou něčeho, co od 16. století samo sebe definovalo především jako umění, ostatně mnoho významných umělců bylo zároveň vědci a vojenskými inženýrskými a architektonickými teoretiky – od Leonarda da Vinciho až ke Galileu Galileovi.

Od antických dob až do vrcholného středověku můžeme hovořit o relativní stálosti problematiky, ale pomyslná doba osová nastává na tomto poli až v 16. století, po revolučních efektech vývoje a rutinního používání efektivních palných zbraní na střelný prach. V renesanční Itálii vzniká skutečná fortifikační teorie a věda. Nové čtení římských klasiků jako Vitruvia inspiruje soudobé vojenské inženýry, vojáky a stavitele a generace Pietra Catanea a Vicenta Scamozziho se stává svědkem prudkého rozvoje teoretické práce na téma nejen utilitarizované, racionální militární produkce prostoru v rámci krunýře pevnostního systému obkružujícího